

Paratext v Antidotarium Cassoviense (1732)

František Šimon

Katedra klasickej filológie Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach

V roku 1732 vyšiel v Košiciach spis známy pod menom Antidotarium Cassoviense, ktorý predstavuje prvý pokus o liekopis na uhorskom území. Tento je veľmi stručný, v kvartovom formáte má 28 strán. Príspevok sa venuje paratextu Košického antidotária. Obsahuje preklad všetkých jeho častí z latinčiny do slovenčiny ako aj komentár k nim. Časti paratextu sú titulná strana, predslov, dodatok, schválenie lekárov a kolofón. V predslove sa menujú dva dôvody vydania, snaha obnoviť dobré meno mestskej lekárne, druhá, pomôcť zdraviu čitateľa, mesta Košice a celého Horného Uhorska. V paratexte sa trikrát spomína odstránenie starých, neúčinných liekov, ktoré boli dokonca spálené na verejnosti. Autor textu, provizor Thaurenti, prosí čitateľa, aby dôveroval tomuto dielu a vyzýva ho na spoluprácu.

Kľúčové slová: dejiny farmácie, farmácia 18. storočia, liekopis, Slovensko, mestská lekáreň v Košiciach.

Paratext in Antidotarium Cassoviense (1732)

In 1732, a work known as Antidotarium Cassoviense was published in Košice, which represents the first attempt at a pharmacopoeia in the territory of Hungarian kingdom. It is very brief, with 28 pages in quarto format. The paper deals with the paratext of the Košice Antidotarium. It contains a translation of all its parts from Latin into Slovak as well as a commentary on them. The parts of the paratext are the title page, the preface, the appendix, the approval of the doctors and the colophon. The preface names two reasons for the publication, one, to try to restore the reputation of the city pharmacy, the other, to help the health of the reader, the city of Košice and the whole Upper Hungary. The paratext mentions three times the removal of old, ineffective medicines, which were even burned in public. The author of the text, the provisor Thaurenti, begs the reader to trust this work and invites him to cooperate.

Key words: history of pharmacy, 18th century pharmacy, pharmacopoeia, Slovakia, city pharmacy in Košice.

Úvod

Začiatkom osemnásteho storočia existovali v Košiciach dve lekáreň, jedna jezuitská a jedna mestská. Túto v roku 1731 prenajali lekárníkovi Jánovi Krištofovi Thaurentimu (1, 2). V Archíve mesta Košice sa nachádza zoznam inventáru lekáreň nachádzajúceho sa v nej pri jej preberaní dňa 10. marca 1731, ktorý obsahuje okrem samotných liekov aj inštrumentárium a zoznam kníh (3). Thaurenti o rok neskôr vydal v košickej jezuitskej tlačiarňi aj malý spis známy pod menom Antidotarium Cassoviense, ktorý predstavuje prvý pokus o liekopis na uhorskom území (4, 5). Začiatkom 17. storočia, teda pred vydaním Košického antidotária, sa na Slovensku používali dve nemecké farmakopey, Cordovo dispenzatórium (6) a Augsburská farmakopea (7), ktorá bola viackrát vydaná. V roku 1729 pribudol pre Habsburskú monarchiu dôležitý spis, Viedenské dispenzatórium (8, 9). O tri roky vychádza Košické antidotarium, ktoré je však veľmi stručné, v kvartovom formáte má 28 strán, okrem paratextu má

len 22 strán zoznamu samotných liekov. V rámci edície Opera pharmaceutica rariora belgického vydavateľstva Christian de Backer bolo vydané aj faksimile diela, podľa kolofónu vydania ide o kópiu jediného zachovaného exempláru v budapeštianskej Széchenyiho knižnici (10).

Paratext je literárnovedný pojem a termín, ktorého autorom je G. Galetti a označujú sa ním „spravidelné produkty [textu], ktoré sa líšia rozsahom a vzhľadom... [je to] prah, ktorý ponúka svetu možnosť buď vstúpiť dovnútra, alebo sa otočiť späť, nedefinovaná zóna medzi vnútram a vonkajškom“ (11). Konkrétne ide o informácie z titulnej strany, rôzne druhy predhovorov a príhovorov, dedikačné listy mecenášom, dedikačné básne, poznámky, index, obsah. Za epochu paratextu sa považuje raný novovek (12).

Príspevok sa venuje paratextu Košického antidotária, ktorému sa v literatúre venovalo menej pozornosti. Obsahuje preklad všetkých jeho častí z latinčiny do slovenčiny ako aj komentár k nim. Časti paratextu

antidotária sú titulná strana, predslov, appendix (dodatok), aprobácia (schválenie) lekárov, kolofón, krátky text na konci knihy.

Titulná strana

Antidotarium alebo nový liekopis slobodného a kráľovského mesta Košice, ktorý potom, čo sa prestali používať staré a neúčinné lieky, bol podľa Augsburského liekopisu a najnovšieho Viedenského dispenzatória pre najvyberanejšie farmaceutické kompozitá slávnych lekárov ako aj pre alexifarmaká¹ a lieky zodpovedajúce endemickým chorobám obnovený, preverený, dole menovanými lekármi schválený a publikovaný pre potreby verejnosti.

V Košiciach, dňa 6. decembra roku 1732.

Ján Henrich Frauenheim v Akademickej tlačiarňi Spoločnosti Ježišovej

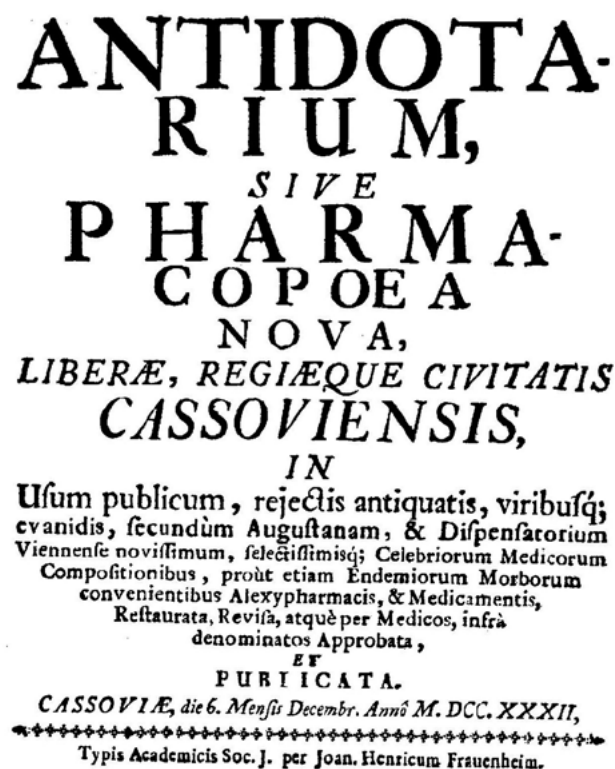
Dĺžka titulu a informácie v ňom obsiahnuté potvrdzujú oprávnenosť jeho zaradenia do paratextu. *Antidotos* znamená síce v gréčtine doslova protijed, ale už v antike sa termín používal všeobecne pre význam liek (13). Antidotarium je jedno zo synonym, ktoré sa v minulosti používali na označenie liekopisu (14), v titule diela sa vyskytujú hneď tri názvy pre liekopis, *antidotarium*, *pharmacopoea*, *dispensatorium*. Okrem toho sa používal aj termín *enchiridion*. Takto sa volala napr. aj farmaceutická príručka, ktorú vydal v Bazileji bardejovský rodák Juraj Henisch (15). Titul udáva hneď zdroj, vzor pre zostavenie antidotária, spomínané Viedenské dispenzatórium (7) a Augsburský liekopis (8), pričom stopy Viedenského dispenzatória možno nájsť aj v predslve vo forme prevzatých viet. V zozname kníh, ktoré lekárňu vlastnila, keď ju Thauranti preberal (bez uvedenia rokov vydania), Viedenské dispenzatórium nie je (3, 16). Augsburská farmokopea je tam až dvakrát, jednak vydanie z roku 1684, v zozname sa totiž uvádza ako *Pharmacopeja Augustana renovata et aucta*, čo zodpovedá titulu vydania z roku 1684 (17), a jednak vo vydaní s poznámkami prvého komentátora Augsburského liekopisu Johanna Zwelfera (1618 – 1668), ktoré vyšlo viackrát (18). Aj keď spis používa termíny označujúce liekopis a autor sa odvoláva na dva liekopisy, nemecký a rakúsky, nejde o liekopis v dnešnom slova zmysle (1), antidotarium sa spomínaným liekopisom nemôže rovnať ani kvantitatívne ani kvalitatívne. Ide skôr o zoznam liekov dostupných v košickej mestskej lekárni (19). Zaujímavý je výskyt slova endemická choroba v titule. Podľa Fundárka po vydaní Viedenského dispenzatória sa v Uhorsku prejavili dva smery, jeden ho uznával ako úradný liekopis, druhý za nedostávajúci, čo viedlo k snahe doplniť liekopis aj o iné lieky. Toto je prípad Košického antidotária (2). Endemické choroby v titule tak naznačujú, že antidotarium obsahuje aj lieky na domáce choroby. Dielko vytlačila tlačiarň Spoločnosti Ježišovej, ktorá vlastnila paradoxne konkurenčnú, jezuitskú, lekárňu. Ako kníhtlačiar je uvedený J. H. Frauenheim, ktorý pôsobil ako faktor a kníhtlačiar v Košiciach v rokoch 1721 – 1737 (20).

Predslov láskavému čitateľovi

Kto nemá dobré meno a dobrú povest', ako keby ani nežil. Keď sa medzi smrteľníkmi začína o človeku šíriť povest' bezvýznamnosti, nič nie je pre neho hanebnejšie, než nebojovať účinne proti tomu. Preto, láskavý čitateľ, chceš poznať naše myšlienky a snahy v tejto práci určenej pre verejnosť? Jedna úloha je, aby sme znovu obnovili ako keby stratenú slávu a dobré meno tejto lekárne, druhá, aby sme, láskavý čitateľ, pomohli spoločnému blahu, úžitku a dobrému zdraviu tvojmu, tohto mesta a predovšetkým celého Horného Uhorska.

Po prvé, ľutovali sme, že dobré meno a dobrá povest' tejto našej lekárne⁴ za mnohé uplynulé roky ako keby upadli celkom do zabudnutia. Ľutovali sme biedny osud chorých, ktorým často hrozilo viac nepríjemností a nebezpečenstva od zmätočných liekov než od choroby, ktorá ich napadla, a to vtedy, keď sa pri príprave liekov náhodou primiešali celkom nevyhovujúce látky hoci aj k nanajvýš vhodným a múdra snaha lekárov chorým buď celkom uškodila alebo ich ponechala dlhšie v neistote⁵. Našou prácou sme tomu zlu zamedzili. Obnovou sme mali v úmysle odstrániť zlú mienku niektorých ľudí a súčasne sme chceli podporiť rady lekárov a postarať sa o to, aby sa chorí bezpečne a príjemne vyliečili⁶.

Obr. 1. Titulná strana Košického antidotária. *Antidotarium Cassoviense* (Kaschau 1732). Faksimile. Gent, Christian de Backer 1977

1 Termín alexifarmaka sa v minulosti používal v rôznych významoch, ako protijed, profylaktický liek, protimorový liek, dokonca aj ako amulet.

2 Lat. *sine fama, sine existimatione*, táto veta pripomína Cicerónovo hodnotenie biedneho človeka *sine honore, sine existimatione*, bez úcty, bez rešpektu (Cicero Pro Flacco 22, 52).

3 Táto veta je čiastočne upravená veta z úvodu *Dispensatorium Pharmaceuticum Viennense*, 1729, s. b1r.

4 Lat. *pharmacopoea*, v texte sa toto slovo používa v dvojakom význame, raz ako liekopis, inokedy ako lekárňu, pričom lekárňu je v texte aj *officina pharmaceutica*.

5 Táto veta je takmer doslovne prebratá z úvodu *Dispensatorium Pharmaceuticum Viennense*, 1729, s. a4v.

6 Lat. *tuto et jucunde*, táto zásada pochádza od gréckeho lekára Asklepiada (124 – 60 pr. Kr.) pôsobiaceho v Ríme a uvádza ju Celsus (III, 4). Asklepiades tvrdil, že liečiť treba *tuto, cito, iucunde*, bezpečne, rýchlo a príjemne.

Čakáš druhý dôvod? Pretože nie je na svete nič cennejšie než dobré zdravie, pomysleli sme si, že v záujme obce by bolo najlepšie, keby sme dali tomuto liekopisu spoľahlivú a stálu podobu, aby tým dostal náležitý lesk. Takže tu môžeš nájsť všetko, čo poskytuje múdrosť skúsených chemikov⁷ a usilovnosť lekárníkov, riadiť sa tým a to nielen pre zachovanie zdravia, ale môžeš sa tiež bez váhania a nebezpečenstva obrátiť na našu lekárňu, ak si ho stratil, nech ho opätovne nadobudneš. Aby sa náhodou nemohlo stať, že v lekární zostali staré, svojim stavom a časom neúčinné lieky, po predchádzajúcej prísnej kontrole a ich dôkladnom lekárskom preskúmaní sme všetky spolu dňa [18] decembra roku 1732 verejne pri bráne⁸ tohto mesta za prizerania veľkého davu ľudí obetovali Vulkánovi⁹ a tak sme dopredu predišli všetkým neskorším dôvodom podozrievania zo zlých úmyslov. Namiesto nich sme usilovne a s námahou obstarali z Viedne nový, potrebný materiál a súbor liekov sme tak obnovili, že ho rovno možno nazvať novou lekárňou. Láskavý čitateľ, ak sa staráš o svoje zdravie, starostlivo sa pozri na náš liekopis zoradený do tried, celé to preskúmaj. Čo tam podľa teba chýba? Čo by si si želal pre znovunadobudnutie svojho zdravia, ak si chorý, a čo pre jeho zachovanie, ak si zdravý?

Nezveliujeme novosť nášho liekopisu, odporúčame, aby si ho každý sám vyskúšal. Láskavý čitateľ, ver mu v tom, v čom možno ešte nie si taký skúsený. Využívaj ho, aj keď nie si chorý, aby si zostal zdravý. Keď však pocítiš čokoľvek, čo škodí tvojmu zdraviu, obráť sa na neho prosím včas (neskoro sa chystá liek pre chorého, ktorý mlčí a zatajuje chorobu)¹¹. Jeho pomoc je užitočná a dbáš tým o zdravie svoje a svojich blízkych. Neboj sa jeho sadzovníka a cien v ňom, uvidíš, že lieky sa predávajú za ceny, ktoré majú vo Viedni, ba dokonca niektoré môžeš mať za nižšiu cenu.

Autor predslovu nie je uvedený, ale keďže v texte sa hovorí o „našej lekární“, zrejme je to jej vtedajší provízor, Krištof Thauranti, ktorý je aj podpísaný na záver samotného súpisu liekov. Predslov sa vôbec nevenuje konkrétnemu obsahu spisu a hoci obsahuje dve prevzaté vety z Viedenského dispenzatória, nie je ani napísaný podľa nejakého vzoru. Pertraktujú sa tu konkrétne problémy lekárne, strata dobrého mena, nahradenie starých liekov novými. Predslov navodzuje partnerský vzťah so zákazníkmi, vyskytuje sa tam viacnásobné oslovenie čitateľa, príkazy ako „preskúmaj“, „užívaj“, výzvy na spoluprácu „čo tam chýba?“ „čo by si si želal?“. Má skôr obchodný, než odborný charakter, na konci sľubuje dokonca nižšie ceny než vo Viedni. V predslove sa spomína aj taxa, sadzovník, ale v samotnom antidotáriu ceny chýbajú. Podľa spomínaného zoznamu kníh pri preberaní lekárne existovala taxa v rukopise (3). Odstránenie starých a neúčinných látok sa spomína v antidotáriu trikrát, okrem predslovu ešte v titule a v nasledujúcom schválení lekárov. Odstránenie zodpovedá štandardu v rôznych predpisoch a nariadeniach o práci lekárni, resp. lekára (21, 22, 23). Aj spálenie starých liekov bola bežná prax, spektakulárne však bolo ich spálenie na verejnosti. Kedy sa to odohralo, nie je celkom jasné, v latinskom texte sa hovorí o decembri, ale chýba deň, resp. číslovka, ako keby predslov bol napísaný skôr, ako sa lieky spálili a dátum sa mal len doplniť. Vydanie vyšlo 6. decembra 1732,

takže možno sa to stalo na začiatku decembra. Napokon stojí za zmienku, že sa autor prejavil aj ako vzdelanec, pretože sa v texte vyskytuje ohlas na Ciceróna, Ovidia a Celsa (ktorý uvádza Asklepiadovu zásadu).

Dodatok

Často prečasto v posledných rokoch zažívame, že pre nestálosť počasia a výpary zo zeme zúri medzi zvieratami, predovšetkým medzi dobytkom, veľmi krutý mor (a to aj v tomto meste). Ak včas nenájdeme liek proti nemu, vážne ohrozí aj zdravie ľudí. Keď dôkladnejšie preskúmaš, odkiaľ pochádza tento dobytčí mor, tak je to len zhubný vzduch, ktorý kántri zvieratá jednak tým, že sa ním rozširuje infekcia a jednak tým, že padá na ohrozené krmivo. Svoje pôsobenie a morový vírus prenáša rovnako na ľudí. Liek na tento dobytčí mor bol obyvateľmi túžobne očakávaný a vzhľadom na veľké škody vyhľadávaný. Pretože v našej lekární si nielenže môžete taký liek pýtať, ale dnes je už aj k dispozícii na použitie, myslíme si, že v dostatočnej miere zabezpečí požiadavky občanov aj návštevníkov mesta. Preto veríme, že nič viac nechýba, len dúfať vo vyzdravenie chorobou postihnutého človeka alebo chorého dobytká. Dobré sa maj, láskavý čitateľ, a využívaj túto našu lekárňu k svojmu zdraviu.

Dodatok odráža závažný problém tej doby, výskyt dobytčieho moru. Mor, resp. rôzne infekčné choroby, ktoré sa pod morom skrývali, decimovali stáda dobytká. V 18. storočí spôsobil mor v severozápadnej Európe úhyn dvesto miliónov kusov dobytká (24). Za príčinu sa v dodatku označuje malignitas aeris, zhubný vzduch, čo je tradičná teória v dejinách medicíny, podľa ktorej sa epidemické choroby rozširovali nezdoravým vzduchom vznikajúcim nestálym počasím a výparmi z močiarov. Uhorsko a špeciálne aj Košice boli známe svojím nezdoravým ovzduším (25, 26). V rokoch 1729 až 1730 sa mor vyskytol vo viacerých oblastiach monarchie, čo viedlo v roku 1731 k vydaniu Vieh-Ordnung, nariadenia o hospodárskych zvieratách (27). Spomína sa v ňom mnoho preventívnych ako aj kuratívnych prostriedkov. V latinskom texte dodatku sa používa slovo *medela*, čo môže byť konkrétne jeden liek, ale môže to mať aj širší význam, liečba, pomoc (pri liečení), takže nie je jasné, čo sa presne ponúka. V každom prípade autor sľubuje, že zabezpečil liek, ale nechváli jeho dobrú účinnosť, len vyzýva čitateľa, aby dúfal vo vyzdravenie. Sedem rokov po vydaní antidotária vydáva konkurenčná jezuitská lekárňu krátke poučenie o preventívnych a kuratívnych prostriedkoch (vrátane modlitieb) pri morovej epidémii, ktoré má charakter morového spisu (28).

Schválenie lekárov

Dole podpísaní lekári potvrdzujeme, že tento nový liekopis slobodného kráľovského mesta Košice bol náležite a podľa potreby opravený a obnovený vybranými a novými kompozitami a látkami, pričom všetky látky, ktoré si to vyžadovali, boli odstránené. Dôkazom toho je náš podpis a pečať.

Dané v Košiciach, 12. novembra roku 1732

7 Lat. *chemicus*, v 18. storočí sa chémia už oddelila od alchýmie a stáva sa exaktnou vedou, v tom čase sa niektorí lekári a lekárnici označovali aj ako chemici.

8 V latinskom texte chýba číslovka, je tam len prázdne miesto.

9 Lat. *in Propileo*, teda pri bráne, pravdepodobne pri Dolnej bráne, t. j. južnej, ktorá bola v tom čase hlavným vchodom do mesta.

10 Vulkán, rímsky boh ohňa, lieky sa teda spálili. V latinčine doslova „obetovali, zasvätili Vulkánovi“, kedysi sa tak označovalo aj pálenie heretických kníh.

11 Lat. *sero enim aegroto tacenti aut dissimulanti medicina paratur*, obmena známych veršov z Ovidiovho diela *Remedia amoris*, Lieky proti láske, verše 91 – 92, *sero medicina paratur, cum mala per longas convalere moras*, slovensky: je neskoro zhládovať lieky, keď dlhým odkladaním príliš sa nadulo zlo (preklad V. Mihálik Lieky proti láske, Bratislava 1964, 11).

J. F. A. de Deimbl, poľný a štátny lekár Jeho cisárskeho a kráľovského veličenstva

J. A. Raymann, člen Cisárskej karolínskej akadémie a riadny lekár kráľovského a slobodného mesta Prešov

Žigmund Mayoer, riadny lekár slávnej Abovskej stolice a slobodného a kráľovského mesta Košice

Joa. Erhard Ertzel, toho času inšpektor

Schvaľovacia komisia sa skladala z dvoch členov, ktorí nepochádzali z Košíc a dvoch Košičanov. Prítomnosť dvoch mimokošických lekárov dávala komisii punc nadregionálnej udalosti. Najznámejší bol prešovský lekár Ján Adam Rayman (1690 – 1770) člen Leopoldiny, teda spoločnosti Sacri Romani Imperii Academia Caesareo-Leopoldina-Carolina, najstaršej nemeckej vedeckej spoločnosti. Rayman publikoval aj v nemeckých odborných časopisoch a slávnym sa stal pokusmi s očkovaním (29). Johannes Anton Franz de Deimbl, príslušník rakúskej nižšej šľachty, skončil štúdium na lekárskej fakulte vo Viedni v roku 1718 (30), v čase vydania pôsobil ako štátny lekár cisárskeho vojska v Košiciach, neskôr pôsobil vo Viedni, v roku 1738 bol dekanom lekárskej fakulty na Viedenskej univerzite (31, 32). Lokálni predstavitelia boli Žigmund Mayoer, lekár Abovskej stolice a mesta Košice, ktorý bol rodený Košičan a lekársku fakultu skončil v roku 1723 v Altdorfe (33). Mayoer je aj podpísaný ako svedok pri preberaní lekárne Thaurerim. Druhý Košičan v komisii, „inšpektor“ Joannes Erhard Ertzel, bol chirurg, t. j. ráhojič (34).

Kolofón

Čitateľ, prezrel si si všetky tu publikované časti tohoto lekárskeho súboru a dúfame, že si to nielen dôkladne prečítal, ale aj odobril. Aby si tejto práci viac dôveroval, tu je pripojená pečať pre nádej, telesné sily a dobré zdravie nielen tvoje, ale aj chorých a tých, ktorí využívajú túto našu lekárňu

LITERATÚRA

1. Bartunek A. Dejiny slovenského lekárnictva I. 10. stor.-1918. [Prešov]: Abart Gallery; [2012]:215-217.
2. Fundarek R. Vorwort. In: Antidotarium Cassoviense (Kaschau, 1732). Faksimile. Gent: Christian de Backer; 1977:4-9.
3. Archív mesta Košice. Lekárne. Inventarium apothecae anni 1731.
4. Antidotarium: Sive Pharmacopoea Nova, Liberae, Regiaeque Civitatis Cassoviensis. Cassoviae: Typis Academicis Soc. J. per Joan. Henricum Frauenheim; 1732. Spis sa nachádza v Maďarskej národnej knižnici Széchényiho, nie je dostupný online, nie je ani v online katalógu knižnice, sign. X. Mat. med. 117.
5. Halmaj J. Antidotarium Cassoviense 1732. Communicationes ex Bibliotheca historiae medicae Hungarica. 1964;33:197-221.
6. Cordus V. Pharmacorum omnium, quae quidem in usu sunt, conficiendorum ratio. Vulgo vocant Dispensatorium pharmacopolarum. Norimbergae: Apud Ioh. Petreium; [1546].
7. Pharmacopoeia Augustana. Augustae Vindelicorum: Typis A. Apergeri; 1623.
8. Dispensatorium Pharmaceuticum Austriaco-Viennense. Viennae Austriae: Typis Joannis Jacobi Kürner; 1729.
9. Fundarek R. Prehľad historického liekopisu na Slovensku do 18. storočia. Československá farmacie. 1972;21:204-205.
10. Antidotarium Cassoviense (Kaschau 1732). Faksimile. Gent: Christian de Backer; 1977.
11. Genette G. Paratexts. Thresholds of interpretation. Cambridge: Cambridge University Press; 1997:1-2.
12. Ammon von F, Vögel H. Einleitung. In: Ammon von F, Vögel H, editors Die Pluralisierung des Paratextes in der Frühen Neuzeit: Theorie, Formen, Funktionen. Berlin: LIT Verlag; 2008:XV.
13. Liddell HG, Scott R, Jones, HS. Greek-English Lexicon. Oxford: Clarendon Press; 1996:155.
14. Schmitz R. Geschichte der Pharmazie I. Eschborn: Govi-Verlag; 1998:365.

Pridávam to navyše ja, Ján Baptista Jéger, prísahný vicenotár vyššie uvedeného mesta.

O.A.M.D.G. (Všetko na väčšiu slávu Božiu)

Keď odobrenie lekárov nachádzajúce sa pred zoznamom liekov, potvrdzovalo odbornú správnosť, týmto kolofónom po zozname liekov sa potvrdzovala úradná právoplatnosť. Notár Ján Baptista Jéger je ten istý, ktorý bol pri preberaní lekárne Thaurerim.

Záver

Celý spis je latinský a použitie latinčiny je trocha v protiklade s obchodným duchom predslovu, ktorý by mal brať do úvahy aj menej vzdelaný klientelu. Chronologicky nasledujúci podobný uhorský spis, *Taxa Posoniensis* z roku 1745, ktorý tiež nie je liekopis, ale sadzba cien liečiv, má po latinsky len paratext. Samotný zoznam liekov je už štvorjazyčný (35), teda zodpovedá štyrom jazykom používaným v tom čase na území dnešného Slovenska. Okrem toho, že v 18. storočí je latinčina v medicíne a farmácii ešte stále prevažujúcim a bežným jazykom komunikácie, v Košickom antidotáriu hrala úlohu aj silná tradícia latinského jazyka v Uhorsku a špeciálne v Košiciach. Až o viac než sto rokov, v roku 1840, napísal košický notár v poslednom zväzku zápisníckej rady rozlúčku s latinčinou a od roku 1841 sa táto prestala používať v zápisniciach (36).

Košické antidotárium nemalo zrejme ambíciu, ale ani šancu získať nejakú širšiu platnosť. Bol to relatívne krátky súpis liekov jednej mestskej lekárne, ktorý schválili okrem dvoch miestnych osobností aj lekár zo susedného mesta a rakúsky vojenský lekár pôsobiaci práve v tomto meste. Z hľadiska paratextu nie je v ňom ani tradičné venovanie nejakej vyššie postavenej osobnosti alebo dedikácie, resp. dedikačné básne iných autorov, priateľov. Napriek tomu je to cenný dokument, pretože je to prvý pokus o liekopis vzniknutý na uhorskej pôde.

15. Šimon F. Enchiridion medicinae Juraja Henischa (1549-1618). Čes. slov. farm. 2018;67(2):85-90.
16. Gácsi, H. et alii. Kassa város olvásmányai (1662-1731). Szeged: József Attila Tudományegyetem; 1990:114.
17. Pharmacopoeia Augustana renovata et aucta. Augustae Vindelicorum: Typis Joh. Jacobi Schönigii; 1684.
18. Animadversiones in Pharmacopoeiam Augustanam et annexam eius mantissam... cum annexa appendice opera et studio Johannis Zwelferi. Noribergae: Sumptibus Michaelis et Johan. Friderici Endetorum; 1675.
19. Grabarits, I. Antidotarium Cassoviense 1732. Faksimile. Gent, De Backer 1977. 9+28 p. Orvostörténeti Közlemények Communicationes de historia artis medicinae. 1978;83-84: 225-226.
20. Bibliografické databáze bohemikálnych tisků, rukopisů a moderní literatury. [Internet, cited 2024 Apr 29]. Available from <https://knihoveda.lib.cas.cz/AuthorityRecord/xx0095093>.
21. Macher M. Das Apothekenwesen in den k. k. oesterreichischen Staaten. 2. Band. Wien: Carl Gerold; 1845:11.
22. Ordo Pharmacopoeorum Viennensium. In: Linzbauer FX editor. Codex sanitario-medicinalis Hungariae 1. Tomus. Budae: Typis Caesareo-regiae scientiarum universitatis; 1852-1856:245-256.
23. Iuramentum physici doctoris. Štátny archív v Prešove, Magistrát Prešov, Úradné knihy, inv. č. 2375. 1759.
24. Barrett, T., Rossiter, P. B. Rinderpest: the disease and its impact on humans and animals. Advances in virus research. 1999;53:99.
25. Fucker FJ. De salubritate et morbis Hungariae. Lipsiae: Sumptibus Antonii Loewii; 1777: 5.
26. Fucker FJ. O zdraví a chorobách Uhorska. Preložil František Šimon. Košice: Univerzita P. J. Šafárika; 2003:5.

27. Oesterreichische Vieh-Ordnung aus denen von Herrschaftlichen Wirtschaften wegen anno 1729, 1730 und 1731 grassierten Viehes-Umfall eingerichteten Berichten gezogen etc. Straubing: Johann Gottlieb Radlmayr; 1731.
28. Brevis instructio omnibus et singulis regni nostri incolis ex sincero corde delata, etc. Cassovia: Typis Academicis Societatis Jesu; 1739.
29. Bartunek A. Fyzikus Rayman. Život a dielo prešovského lekára a lekárnik. Martin: Osveta; 1990.
30. Deimbl JAF. Natura Morborum Medicatrix Seu Medicina Universalis. Viennae: Ex Typographia Caesarea Imperiali Aulica; 1718.

31. Speculum Academicum Viennense seu Magistratus antiquissimae et celeberrimae Universitatis Viennensis. Viennae Austriae: Sumptibus Leopoldi Joannis Kaliwoda; 1773 137.
32. Kramer JGH. Medicina castrensis. Wien -Nürnberg: P. C. Monath; [1739]:2.
33. Mayoer S. De mascula sobole procreanda. Altdorf: Typis Io. G. Kohlesii;1723.
34. Molnár, B. Kassa orvos története. Košice: Wiko KÖ- és könyvnyomda; 1944:241.
35. Torkos, J. J. Taxa pharmaceutica Posoniensis cum Instructionibus Pharmacopaeorum, Chirurgorum et Obstetricum. Posonii: Royer;1745.
36. Kömives, T., Šimon, F. Tradícia latinskej písomnosti v Košiciach a rozlúčka s latinčinou. Auriga. 2017;59:62-68.